

Hoe 't er vroeger in de Bataviasche bovenlanden en de Preanger regentschappen uitzag.

Onder de weinige mannen in Indië, wier nagedachtenis nog leeft in de werken, die ze gesticht hebben, behoort Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER. In 1757 als onder-koopman naar Indië vertrokken op zestienjarigen leeftijd, klom hij weldra op tot den rang van opper-koopman, dien hij in 1762 verkreeg, nadat hij een jaar te voren in het huwelijk was getreden met eene dochter uit een der invloedrijkste familiën te Batavia. Maar, ofschoon hij door die positie en de bescherming die daaruit, vooral in dien tijd, onmisbaar moest voortkomen, waarschijnlijk spoedig, zonder bijzondere inspanning van zijne zijde, tot de aanzienlijkste betrekkingen zou zijn opgeklommen, gaf hij er toch de voorkeur aan, om naar Nederland terug te keeren, ten einde zijne kennis uit te breiden, die natuurlijk nog niet groot kon zijn toen hij op zestienjarigen leeftijd het vaderland verliet, en zijne studiën voort te zetten, die door zijn vertrek waren afgebroken. Inderdaad volvoerde hij dit plan. Na in 1763 Indië te hebben verlaten, werd hij drie jaren later, in 1766, te Harderwijk tot doktor in de beide regten bevorderd. Naauwelijks had hij zijn doel bereikt, of reeds in Januarij 1767 keerde hij naar Indië terug, waar nu weldra de aanzienlijkste ambten voor hem openstonden. In 1783 scheepte hij zich, als raad van Nederlandsch Indië, weder in, daartoe genoopt door den min gunstigen toestand zijner gezondheid. Maar hij mogt het vaderland niet weder zien. Het schip, waarop hij zich bevond, werd zijn laatste verblijf. In een oproer, dat onder de equipage, den 24sten December 1783, uitbarste, werd hij doodelijk gewond, en overleed hij in den ouderdom van 42 jaar.

En wat is nu het werk, door hem gesticht, waarin hij blijft voortleven? Te Batavia bloeit nog cene inrigting, gewijd aan de uitbreiding van beschaving en wetenschap in Indië, die onlangs haar vijf en zeventigjarig feest heeft gevierd, en die haren oorsprong aan RADERMACHER te danken heeft. Hij was in 1778 de stichter van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en de eerste deelen der reeks verhandelingen, die deze geleerde instelling heeft gepubliceerd, prijken met menig belangrijk opstel van zijne hand.

Zoowel uit dit feit, als uit de wijze, waarop hij den graad van doktor in de regten zich verwierf, blijkt treffend, dat hij een man was, blakende van ijver voor onderzoek en wetenschap. Onlangs ontvingen wij daarvan een nieuw bewijs. Onder de nagelaten papieren van den heer RADERMACHER vond men een schrijfsboekje, waarin aantekeningen voorkomen van

zijne hand, op een paar reizen, door hem in de bovenlanden van Batavia; Buitenzorg en een gedeelte der Preanger-regentschappen gedaan. Ofschoon zij voor de uitbreiding onzer tegenwoordige kennis van die landen geen de minste waarde hebben, blijkt er toch uit, dat hij van zijnen kant geene gelegenheid ongebruikt liet, om de toenmalige grenzen der wetenschap verder uit te zetten.

In de maand Mei 1776, gedurende het bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN RIEMSDIJK, werd RADERMACHER aangesteld tot extra-ordinair raad van Nederlandsch Indië. Kort daarna, in Augustus van datzelfde jaar, ondernam hij — eene reis naar Buitenzorg! Thans rijdt men, langs een der schoonste wegen, die men zich kan voorstellen, met vier galloperende postpaarden, in drie uren derwaarts, en is een uitstapje naar Buitenzorg eene zeer aangename uitspanning, waarop de ingezetenen van Batavia zich menigwerf vergasten. Toen echter werd het niet voor een uitstapje, maar inderdaad voor eene reis gehouden, belangrijk genoeg, om den heer RADERMACHER de pen in de hand te geven en aantekeningen te doen houden van 't geen hij zag.

In October 1777 ondernam hij eene tweede reis, maar nu veel verder, naar, gelijk hij het noemt, „de Jakatrasche bovenlanden.” Ook bij die gelegenheid stelde hij een kort verhaal van zijnen togt op papier.

't Zijn deze aantekeningen, die wij thans onder de oogen der lezers van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* brengen. Zij hebben geene waarde, tot betere kennis der landen die de heer RADERMACHER bezocht; maar zij hebben wel waarde als eene bijdrage tot de kennis van den toestand dier landen, nu bijna eene eeuw geleden.

Behalve de beide reisjournalen, vinden wij in het aantekeningboekje van den heer RADERMACHER noch eenige kleinigheden, die wij almede onzen lezers niet hebben willen onthouden. 't Zijn observaties van de afstanden, het weer enz.; voorts eene opgave van eenige titels, gelijk ze toen in de Bovenlanden voorkwamen; al verder eene kaart van de bezochte streken, die wij echter, om hare geringe waarde, achterwege hebben gelaten, en eene beschrijving dier kaart; en eindelijk eene rekapitulatie van den weg, dien de reiziger gevolgd was.

II.

Journal van eene reis over Tjitrap naar Buitenzorg in 1776.

Woensdag den 21sten Augustus zonden wij vijf buffelkarren en twee spanpaarden vooruit, met de oppassers ACHMET en GEGEER, en namen een koffer, een veldtafel, een stilletje en eenige provisiën mede.

Donderdag den 22sten reden wij ten 6 ure van Batavia, passeerden de Waterplaats, de tuinen langs Molenvliet, het fort Rijswijk en Noordwijk, Weltevreden op de 5 paal, en Struiswijk op 6 $\frac{1}{4}$, Materman op 8, en Meester Cornelis op 9 palen. Hier bleven wij dejeuneren; 't was er juist pas-

Op de passer wordt drieërlei suiker gemaakt, namelijk van suikerriet „goela teboe,” van den arenboom „goela aren” of „cawong,” en van ketan, die men „goela dingin” noemt. Van ketan wordt ook een soort van sterken drank gemaakt, „brom” genoemd.

De koffij-leverantie is de grootste rijkdom. Een bovenlandsche pikol is vier krاندjang en weegt 187 pond. Zoodanig ontvangt het de tomme-gong, die 146 aan den kommissaris levert, en deze levert slechts 141 pond in 's kompagnies pakhuis, waarvoor de kompagnie 6 rijksdaalders betaalt.

Van Buitenzorg kan men naar Batavia reizen, ten oosten van de groote rivier over Tjiloar, Tjibinong, Tjimanges en Tanjong; en ten westen van de groote rivier over Dregterland, doch deze weg is thans onbruikbaar.

Van Buitenzorg kan men in twee dagen met een buffelkar op Grogol komen, over Goedong Badak, Tjiliboet, Salkatono, Depok, Camiri, China, Seringsing en Canpri. Van Buitenzorg naar Tjanjoer in vier dagen, over Pondok Gede, Ciceroa, Tjipanas en Tjanjoer; en weêrom op Soekaraja, Tjilang, Tjijorook, Buitenzorg. En voorts van Tjanjoer naar Cheribon in zes dagen, als: op Bajaban, Joerok dagin, Bandong, Prakamoentjang, Sumadang en zoo op Cheribon. Ook van Tjanjoer naar zee in drie dagen, als: op Tipajong, Tjitarik, Tjinaja aan zee.

Wij vertrokken den 25sten naar Pondok Gede, den 26sten over Ciceroa naar Tjipanas, den 27sten weer naar Pondok Gede, den 28sten naar Buitenzorg, alwaar wij den 29sten rustdag hielden. Den 30sten gingen wij naar Tanjong, en den 31sten Augustus 1776 naar de stad Batavia.

III.

Journal van eene reis in de Jakatrasche Bovenlanden.

Op den 31sten October 1777 met den heer CRAAN benoemd zijnde als kommissarissen der hooge regering, om, onder ons opzicht, door kundige lieden de rivieren te doen opnemen en de regering zoodanige middelen voor te slaan, als de gemakkelijkste en onschadelijkste zijn, ter bekoming van eene genoegzame doorstrooming van water in de stad; zoo resolveerden wij ten dien einde eene reis naar boven te doen.

Nadat Zijne Edelheid de noodige orders had gesteld, zoo zonden wij op den 4^{den} November twaalf buffelkarren naar Buitenzorg, met de noodige provisiën en een duizend rijksdaalders aan nieuwe dubbeltjes en schellingen.

Dingsdag den 4^{den} November observeerden wij te Batavia den berg Salak oostkant ZW, den berg Gedé of Blaauw oostkant ZO. terwijl de Pangerango niet zichtbaar was. De strekking der stad en groote rivier, die er doorloopt, is ZO. en NW.

Barometer	{ 's morgens	29 d. 9 $\frac{1}{2}$ linij.
	{ 's middags	dito.

Thermometer	{ 's morgens	74 gr.	} goed weder.
	{ 's middags	85 "	

geeft, ligt aan den westkant, doch zij die er opgaan om lava te halen; gaan achter Tjipanas op, en kunnen in zes uren boven zijn. Daar passeeren zij door eene zware kloof, en moeten zich dan langs rotting-touwen aan den overkant in het gat laten, waarvan de grond wel heet is, doch niet brandt. Omtrent 100 roeden lager ontspringt de rivier Tjicondal. De inlanders noemen dit gat „Kawa”, en halen er nu en dan wel lava uit, die zij „tjalok” of zwavel noemen. De Vesuvius bij Napels heeft wel 40 soorten en de Etna in Sicilië 10 of 12 soorten van lava. Maar dit gat is slechts twee en een half voet diep en de lava is er maar van twee soorten, witte en gele, liggende de eerste bovenop. Men vindt rondom eenige planten, als: Lokka, Tjintan, Poespa, Indan, Papol of Cordamon, Marasi, Angasi, Romboten en voorts laag kreupelbosch.

Bij examinatie van den gelen mineraal-steen (gemerkt A.), bleek, dat dit meest een zuivere zwavel is; want nadat men drie kwart lood in eene kleine smeltkroes had laten afbranden, bleef er niet meer dan een kwart lood over, zijnde een kalkachtige aarde, die nog met de spiritus vitrioli, of met de oleum tartari, geen de minste beweging maakt.

De witte soort (gemerkt B.) is van eene zoutachtige en zamentrekkende smaak. In water opgelost viel of zakte de helft, in eene kalkachtige aarde, naar beneden. Het doorgelekte water, daar het zoutachtige gedeelte in opgelost was, veranderde niet van kleur, noch bij doorgieting van de spiritus vitrioli, noch van de spiritus salis maxini; maar door oleum tartari, zette zich eene witte stof, die gecalcureerd zijnde, min of meer een zwavelachtige reuk van zich gaf en eene doode aarde overliet. Zoodat hier uit blijkt dat A. meest zwavel met eene kalkachtige aarde gemengd is, en B. uit ruim $\frac{2}{3}$ deelen salpeterachtig zout, een gering gedeelte zwavel en het overige doode aarde bestaat.

Maandag, den 10^{den} November, was het gebergte bijzonder helder. De barometer stond op 26.5 en thermometer buiten op 59 graden. Ten 6 ure reden wij van Tjipanas, onder het lossen van het geschut, gingen oost op, passeerden twee steile hoogten, daar de weg bijzonder smal in was uitgekapt, en de rivieren Ciceroa, Gomban, Tjeran, Sesapan, Tjiborong en Tjanjoer, die allen in de Tjiblagon vallen, en kwamen om 8 uren 10 minuten op Soekenan, liggende op den oosterrug van Goenong Gedé. Hier kwam de pati van Tjanjoer ons te gemoet, en na gedejeuneerd te hebben, reden wij ten 8 ure 40 minuten, met een gevolg van 69 paarden en 380 man, af, passeerden de rivier Tji-jedel en vele kampongs, die sawahs en koffijtuinen hebben, en arriveerden ten 9 ure 45 minuten in de negeri Tjanjoer, waar wij in den dalm logeerden, in een planken huis, waar de Generaal RIBEEK in geslapen heeft.

De barometer was op de reis ontsteld, zoodat wij in het vervolg alleen bij vergelijking konden oordeelen. Wij betaalden ons volk af, gelijk dagelijks bij onze aankomst geschiedt, $7\frac{1}{2}$ stuiver daags ieder, of te zamen 25 Rds. daags.

Het regentschap van Tjanjoer onder den pati WIRA TANG DATAR, klein-

zoon van den toemengong van Buitenzorg NATA NAGARA, wiens oudste zoon NATA DENINGRAT hier aria of tweede is, heeft aan de noordkust tot grenzen het Buitenzorgsche, de eene scheidspaal op den Megmedon, de andere op den rug van den berg Salak, en ten zuiden de zee. Het is oost en west 22 uren en zuid en noord 15 uren lang. Het is verdeeld in „Joe-duks” of verdeelingen, als volgt:

1°. Het land van de Megmedon oost op, genaamd Balaboer, heeft 832 kampongs, en 2725 getrouwden. Hierin ligt de hoofd-negeri Tjanjoer, hebbende 587 kampongs. 2°. Goenong parang, met 92 kampongs 539 getrouwden. 3°. Tjimahie met 115 kampongs 515 getrouwden. 4°. Pagadongan met 125 kampongs 517 getrouwden. 5°. Tjampan, bezuiden de rivier Tjimanderi tot aan zee, met 8 kampongs 39 getrouwden. 6°. Tjikalang benoorden, met 24 kampongs 210 getrouwden. 7°. Tjiblongong ten oosten met 82 kampongs en 375 getrouwden; zoodat er in 't geheel 778 kampongs zijn en 5507 getrouwden.

De hoofdkampong is groot, maar onaangenaam, want het is er zeer heet, hetgeen wij best ondervonden op onze middagwandeling.

Van hier kan men in drie dagen aan zee komen, namelijk: in 1 dag op Tjipajong in Pagadongan, 1 dag op Tjitarik in Pagadongan, 1 dag op Tjimaja in Pagadongan aan zee.

En van hier kan men naar Cheribon in 7 dagen komen, namelijk: in 1 dag van Tjanjoer naar Bajabran aan de rivier Tjitaron, 1 dag tot Tjoerik, 1 dag tot Pandong, waar de stoeterij is, 1 dag tot Prakamoentjang 1 dag tot Sumadang, 2 dagen tot Cheribon.

Doch de weg valt korter van Batavia 1 dag op Bakassi, 1 dag op Tjong-poera, 1 dag op Tjassem, 1 dag op Pamanoe kan, 1 dag op Indramajo, 1 dag op Cheribon.

Dingsdag den 11 November hadden wij goed weer. Wij vertrokken van Tjanjoer, onder het lossen van het kanon, ten 6 ure 8 minuten, en gingen langs eenen fraaijen gebaanden weg zuid op, zoodat de zon ons geen ongemak gaf. Wij passeerden de rivieren Tjanjoer, Cicerca, Bonikassi, Tjipadang, Tjiblan en vele kleine spruiten en kampongs, en kwamen ten 8 ure 40 minuten te Gekbron, liggende op een' rug tusschen den berg Gedé en Kendang, zijnde de scheiding tusschen Baloeboer en Goenong Parang, alwaar wij dejeuneerden. Ten 9 ure 15 minuten gingen wij west op, vonden maar eenige weinige spruitjes en kwamen om 11 uren op Soekaraija, waar wij in een fraai bamboesch huis logeerden, dat voor den Generaal RIEMSDIJK nieuw gebouwd was. Wij vonden er de aangenaamste lucht, die wij op de geheele reis aangetroffen hadden. 's Middags wandelden wij de kampong van 20 huizen door.

Woensdag den 12 November (goed weer), vertrokken wij ten 6 ure van Soekaraija en gingen west op. Wij vonden weinig water, doch twee en twintig rivieren tot de grens van Tjimahie, die allen in de Tjimanderi vallen, welke de scheiding maakt tusschen dit regentschap en het Jampansche. Wij moesten de hoogten gestadig op en af, of door bamboesche bos-

schen en alang-alang heen dringen. De weg was aan weerskanten met sawahs omzoomd, die vol rijpe padi stonden. Ook vindt men in sommige streken, gelijk op kampong Bandong, plaatsen, alwaar visch wordt bewaard en aangeteeld, „setoe” genaamd, en men passeert vele slokhanen tot de sawahs afgeleid. Ook vindt men hier en daar versche drek van rhinoceros.

De rivier Goenong-Goeroe is de scheiding tusschen Goenong-Parang en en Tjmahie. Wij kwamen ten 8 ure in de kampong Tjimalie, waar wij dejeuneerden. Den Goenong-Gede hadden wij hier, in 't N. N. O., den Salak, dien wij voor het eerst weer zagen, in 't N. W. De thermometer stond op 74° en de barometer 20—1. In de kampong vonden wij een dwerg, die al oud was.

Ten 8 ure 45 minuten vertrokken wij van hier. De weg is goed en kan met pedatis bereden worden tot Buitenzorg. Wij passeerden vijf rivieren en de hoogte tusschen den voet van den berg Gedé en den berg Wallet. Wij kwamen ten 10 ure in de kampong Tjilan, waar wij in een redelijk goed huis, van bamboe gemaakt, overnachtten.

Wij vonden op den weg meer dan twee honderd buffels, die koffij afbragten. Zij hebben van Goenong Parang acht dagen werk. Ieder buffel draagt een bovenlandsch pikol in vier kranjangs of popatol, wegende ieder 59 pond bruto en 52 netto of 5 gantings; dus is een bovenlandsche pikol 20 gantings of 205 pond, maar aan de kompagnie wordt slechts geleverd 142 pond.

De peper begint, als hij drie jaren oud is, iets te geven en is zeven jaren oud zijnde op zijn best. Kapas is in zes maanden groot, even als de nila of indigo; 't welk alles aan de kompagnie moet geleverd worden.

Ook planten de inlanders veel padi, de twee honderd bossen van acht kati's kosten 4 rds. Ook verbouwen zij katjang-tanah waarvan zij olie maken.

Kampong Tjilan heeft omtrent 20 huizen. Wij vonden de lucht hier redelijk, doch zoo goed niet als op Soekaraija. Hier nam de depati van ons afscheid. Wij bleven met 79 paarden en 380 man, waarvan voor mij en het goed 172 battoors en 40 mandoors, die wij afbetaalden met 30 rds. daags. Ik hield nog over 90 rds. aan schellingen, 170 aan dukatons, en kreeg nog 156 rds. aan dubbeltjes uit de stad.

Donderdag den 13den November (goed weer) ten 6 ure vertrokken wij van Tjilan over eenen goeden weg. Wij passeerden de rivier Tjilang en nog 15 kleine rivieren, en kwamen ten 7 ure 30 minuten op Woban, waar het ontbijt gereed was. Doch dewijl het nog vroeg was, resolveerden wij verder te gaan, passeerden de rivier Tjilolai, zijnde de scheiding tusschen Tjemahi en Pagadongan, en kwamen ten 9 ure op Kampong Tjijorok, waar de Generaal RIBEEK overnacht heeft, toen hij in 1709—1713 deze reize naar de bovenlanden en Zuid-Zee heeft gedaan, en waar MARCI den 13den Julij 1757 zijne reis naar de Zuid-Zee begonnen heeft. Hier wordt ook een groote waringgienboom gevonden, door MARCI geplant. De kam-

pong Tijorok ligt op het gebergte, dat tusschen Goenong Pangerango en de Salak loopt, en wordt alzoo genaamd, omdat het de scheiding is van het water tusschen den Noord- en Zuidkant. Daar het huis wat slecht was, resolveerden wij de reis door te zetten tot Buitenzorg, in gedachte er tegen den middag te zijn. Wij peilden de Gede O. Z., de Pangerango O., de Salak N. W. N.

Na gedejeuneerd te hebben vertrokken wij ten 10 ure 15 minuten, en passeerden ten 11 ure een groote waringinboom in kampong Passir-mangis, waar de scheidspaal staat tusschen Pagadongan en Buitenzorg. Vervolgens trokken wij over de rivier Tjidanie, die in den berg Pangerango haar oorsprong heeft, rustten een oogenblik op Passir-Moentjang ten 2 ure en 30 minuten, en kwamen eindelijk ten 4 ure te Buitenzorg, dood af van vermoeidheid en hitte, doch blijde, dat wij in een goed steenen huis konden slapen. De weg was droog doch ingetrapt door de draagbuffels; hier en daar verhieven zich steile hoogten en bosschen van bamboe, zonder dat wij eenige beesten of vogels zagen.

Nu, wij zijn de bergen rond geweest, maar het is niet dan armoede en ellende; en men ziet niet dan den berg, die altijd dezelfde schijnt, zoodat ik niemand deze reis ooit zal aanraden!

Op Buitenzorg 's avonds en 's nachts zware wind, die sedert ons vertrek geduurd heeft en den regen belet.

Zaterdag den 14^{den} November, gingen wij het nieuwe kanaal zien. Het begint in de Tjidani bij de kampong Patrassan, en is doorgegraven tot in het hoofd van de Passangran, en van daar in de groote rivier Tjiliwon. Men was begonnen te graven den 26sten Augustus 1776 en wij bevonden het werk nu als volgt:

In de Tjidani ligt een dam; de Slokhaan is daar 66 voeten diep, op den grondsteen breed 12 voeten, op 't water twee voeten diep, maar de boorden zijn allen van klei en regt opstaande.

De Passangran, hier Tjiwaringin genaamd, naar de waringinboomen aan den oorsprong, is nu afgedamd; dus zal hij minder water geven.

De modder werd afgeleid in de Tjidani en de Passangran, dat niet goed is; zij moest in de laagten loopen.

Bij Goedong Badak, aan de 47^e paal, loopt zij in de groote rivier, die daar was toegedamd, om het water op de sawahs te krijgen.

De Slokhaan wordt bij den inlander Soesoekan of "Zuiger" genaamd.

Ik schreef een brief aan Zijne Edelheid; na den middag deden wij eene wandeling.

Den 15^{den} November gingen wij den mond van de Slokhaan, Batotoelies en Soekahati zien.

Een groot uur boven Buitenzorg ligt de kampong Moara Sesepan, aan de groote rivier Tjilowar; daar begint de doorgraving van de oude Slokhaan in 1749 begonnen, en waarover zoo vele klagten zijn. Voorleden jaar was de groote rivier half met steenen opgestopt en daar lagen bamboesen en steenen klaar, om haar verder op te stoppen; doch nu was de

groote rivier geheel afgedamd ter breedte van 132 voeten, welke dam ten minste voor de helft aan den westkant dient te worden weggenomen.

Van hier gingen wij honderd roeden zuidelijker, daar het riviertje Sese-pan zich in de groote rivier ontlast.

Van hier opgaande vindt men aan de rivier Tjidani de batotoelis, waarvan de oudheden bij Artjidomas reeds beschreven zijn. Daar heeft men het fraaije gezicht op de Salak. Men kan in twee uren van hier gaan naar de kloof van de Salak bij de kampong Sijontan, waar het volk „grondols” of kroppen heeft.

Van hier langs de Tjidani komt men op Soeka-hati of „hartenlust,” waar de toemenggong woont. Het ligt in eene valei, en voor het huis is een vijver, die uit eene kleine spruit water ontvangt. Op Soeka-hati werd de koffij geleverd, vier kranjangs voor een pikol. Daar werd voor de kompagnie afgewogen $\frac{1}{2}$ pikol of 74 pond in een zak, dat is 148 pond de pikol.

In de Tjidani is een „sappan” of vischplaats; zij is met oplopende bamboesen belegd, waar de visch bij hoog water met de handen kan gevangen worden.

Hier van daan kwamen wij in 10 minuten te Buitenzorg.

Zondag den 16den November vertrokken wij naar Sampia ten 5 ure 50 minuten, en passeerden de kalksteenbakkerijen, de rivier Tjidani op een „gitti” of draaibrug ten 6 ure 5 minuten, voorts de mindere rivieren, die in haar vallen, als de Sinawaran, die de scheiding is tusschen Buitenzorg en Dermaga, de Poeti en de Tjipoas, en kwamen ten 6 ure 50 minuten op Dermaga, alwaar wij door den demang JAWIKARA ontvangen werden. Voor deze twaalf jaren is hij aan de Kaap gebannen geweest; met het schip de *Maria Jacoba* terug gekomen, heeft hij ter gedachtenis een bamboe schip laten maken. Voor het huis staat een opgezette tijger, zeer groot, waarvan wij de klauwen tot een present kregen. Dermaga behoort onder Buitenzorg; de demang heeft het in huur.

Wij zetteden onze reis voort. De rivier Tjiding scheidt Dermaga van Sampia, waar wij, na vier rivieren, die allen in de Tjidani vallen, doorgevaren te zijn, ten 8 ure 10 minuten arriveerden en dejeuneerden.

Sampia ligt op een hoogte, waar de rivieren Sampia, Tjiniang en Tjibodas in elkanderen loopen, welke, omtrent een kwartier gaans meer westwaarts, te Pajabrangan alle drie in de Tjidani vallen. De brug, die met het hoog en laag water op en neder gaat, is 120 voeten lang, en de rivier is in het midden 7 voeten diep.

De Salak heeft men hier in het Z. O. Z. de Pangerango O. Z. O. en den Vogelberg van Sampia, Tjerontan genaamd, in het westen. Die berg geeft 's jaars 13,200 vogelnestjes, waarvan de honderd een kati wegen, die aan de kompagnie voor een' dukaton geleverd wordt, of 132 dukatons zamen.

Wij werden op de limiet door den aria van Tangerang SOETA DILAGA en den aria van Grinding TANA DINATA zijn zwager ontvangen, die ons ook weder naar huis konvoijeerden.

Dermaga pleegde voor dezen onder Buitenzorg te staan, doch staat nu onder den demang JAWITARA, die het voor 500 's jaars huurt.

Het Tangerangse onder aria SOETA DILAGA strekt zich oost en west van de rivier Tjidan uit tot de Tjidani en van Sampia nederwaarts tot Tangerang, waar men, gedragen zijnde, in drie dagen kan komen, als: de 1^e dag op Coripan, aan welkers overzijde der rivier, de berg Moeara ligt, 3 uren. De 2^e dag op Sampo, 5 uren. De 3^e dag op Tangerang, 5 uren. Ook pleegde onder den aria te staan het landschap Sadan of Pajawongan, drie uren ten Z. W. van Sampia, voor deze een, Kompagniespost, thans onder den demang van Dermaga, die er een nieuwe kampong Bantaronga heeft aangelegd. Doch het behoorde onder den aria van Tangerang weder gesteld te worden, wiens voorouders het lang bezeten hebben.

Het Tangerangse heeft maar zes kampong's, en het volk is meest ten dienste der post.

Sampia geeft niet boven de 70 pikols koffij.

Sadin of Pajawongan, aan de rivier Tjekenike, heeft omtrent 20 kampong's, doch de weg naar de Zuid-Zee wordt niet gebruikt. Men zegt dat hier ook een Vogelberg zoude zijn van weinig waarde.

De Grinding, 600 roeden ten westen van de Tjidani, onder aria TANA DENATA, is bewoond tot omtrent acht uren boven Sampia, waar een kompagnies praka-montjang ligt aan de rivier Tjekenike. Doch van daar zuid op, is het woest en onbewoond, vol tijgers en rhinoceros. Het Grindingse heeft 18 kampongs en twee honderd tjatjas.

Maandag den 17^{den} November, tot onze afreis bepaald, begon het 's morgens om 5 uren frisch te regenen, voor de eerste maal sedert ons aanwezen. Daarom resolveerden wij, ons voor een gedeelte van den weg te laten dragen.

Wij vertrokken ten 6 ure 45 minuten, kwamen ten 8 ure 45 minuten op Nangoer, aan de 40ste paal; dus 10 palen in twee uren gedragen. Van hier reden wij met de chais, verspanden op de 30ste paal ten 9 ure 45 minuten, dat is 10 palen in een uur of eens zoo spoedig. Op de 20ste paal, ten 10 ure 45 minuten. Op de 10de paal, ten 12 ure; en zoo kwamen wij, bemodderd en afgemat, ten 1 ure te huis.

Wij betaalden 6 oppassers ieder 12½ rds. 3; oppassers van mij 12½ rds.; den depatti van Tjanjoer een half goud soesje; den Tommogong, den aria, en aria van Tangerang, den aria van Grinding, ieder een half soesje; den ingabei MARTA PRALJA twee stuks chits.

III.

*Observatiën van den afstand, het weer, de bergen, barometer
en thermometer.*

Barometer van PRINS, ieder linie volgens PICARD, gerekt op 14 Fransche toises, 90 Engelsche, of 84 Hollandsche voeten.

aan den voet van de Etna " 29 d. 8 $\frac{1}{2}$ l.

boven " 19 " 4 "

te s: 105 à 84 is 8820 voeten.

De Tafelberg is hoog : : : : : 3470 "

De piek van Tenerif . : . . : , 13,175 "

Batavia aan zee . : . . : . . 29 d. 9 $\frac{1}{2}$ l.

Op de Magmedon hoogste top 35.3 verschil 46 $\frac{1}{2}$ l. 84 , 3906 "

Thermometer van Fahrenheit , zijnde 32 punt van vorst

In Holland 't hoogst in 1775 . . : Junij 78 gr. mid. 65 mor.

't laagst Dec. 30 " " 41 "

Batavia 't hoogst : : . Junij 86 " " 78 "

't laagst . . : : : . 82 " " 74 "

Op Tjipannas 't hoogst 85 " " 59 "